

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سیره اجتماعی امام حسن مجتبیٰ علیه السلام

www.ketab.ir

محمّد جوادی برغانی

سرشناسه:	برهانی، محمدجواد، ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور:	سیره اجتماعی امام حسن مجتبی (ع) / محمدجواد برهانی.
مشخصات نشر:	مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری:	۲۳۴ ص.
شابک:	۹-۳۶۴-۶۰۰۰۶-۹۷۸.
وضعیت فهرست‌نویسی:	قیفا.
موضوع:	حسن بن علی (ع)، امام دوم، ۳ - ۵۰ق -- اخلاق.
موضوع:	اخلاق اجتماعی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام.
شناسه افزوده:	بنیاد پژوهشهای اسلامی.
رده‌بندی دیوئی:	۲۹۷/۹۵۲.
رده‌بندی کنگره:	BP ۴۰ / ۶۵.
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۵۸۲۴۱۲۰.

www.ketab.ir

بنیاد پژوهش‌های اسلامی
آستان قدس رضوی

سیره اجتماعی امام حسن مجتبی (ع)

محمدجواد برهانی

ویراستار: سید حمید حیدری ثانی

حروف‌نگار: محمود رسولی

طراح جلد: نیما نقوی

چاپ اول: ۱۴۰۰ / ۲۰۰ نسخه، وزیری / بها: ۷۰۰,۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

تلفن و دوزنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۵۱-۳۲۲۳۰۸۰۳

www.islamic-rf.ir

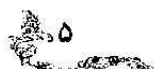
info@islamic-rf.ir

◇ حق چاپ محفوظ است ◇

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۳
پیشگفتار.....	۱۵
فصل اول: روابط اجتماعی در گفتار و رفتار امام حسن (علیه السلام).....	۲۱
مقدمه.....	۲۱
عناصر و ارکان جامعه مطلوب دینی.....	۲۲
معنویت و دیانت؛ عنصر اول جامعه مطلوب دینی.....	۲۲
هم بستگی اجتماعی؛ عنصر دوم جامعه مطلوب.....	۲۲
عدالت؛ عنصر سوم جامعه مطلوب.....	۲۳
اخلاق؛ عنصر چهارم جامعه مطلوب.....	۲۳
دانش؛ عنصر پنجم جامعه مطلوب.....	۲۴
امنیت و آسایش؛ عنصر ششم جامعه مطلوب.....	۲۴
رفاه اقتصادی؛ عنصر هفتم جامعه مطلوب.....	۲۴
عزتمندی؛ فرجام جامعه مطلوب.....	۲۴
سفارش امیرالمؤمنین (علیه السلام) به امام حسن (علیه السلام) درباره برقرار کردن روابط اجتماعی.....	۲۵
چهارچوب روابط اجتماعی.....	۲۵
محدوده مجاز روابط اجتماعی.....	۲۶
محدوده ممنوع روابط اجتماعی.....	۲۶
مکانیسم روابط اجتماعی.....	۲۶
رفتار اجتماعی نیک با همه.....	۲۶
دسته بندی عوامل مؤثر در روابط اجتماعی.....	۲۷
نقش سلام در آفریدن ارتباط کارآمد.....	۲۸
سلام پیش از سخن گفتن.....	۲۸
بلند سلام کردن.....	۲۸
سلام در نوشتن نامه.....	۲۹
سلام در پایان سخنرانی.....	۳۰
نقش مصافحه، معانقه و بوسیدن پیشانی در ایجاد روابط اجتماعی.....	۳۰
نقش آراستگی در ایجاد و استحکام روابط اجتماعی.....	۳۱
آراستگی در موقع عبادت و رفتن به مسجد.....	۳۱
آراسته بودن و لباس نوپوشیدن در خوشی ها.....	۳۲
آراسته و پاکیزه نگه داشتن مسجد.....	۳۲
آراستگی، خوش بو کردن و شانه زدن.....	۳۳
کسب مهارت آراستگی.....	۳۳

- نقش فصاحت و بلاغت در آفریدن روابط اجتماعی ۳۳
- فصاحت و بلاغت امام حسن (ع) میراث امیر بیان ۳۴
- فصیح ترین شخصیت زمان خود ۳۴
- فصاحتی دشمن هراس ۳۴
- خوش تر آن باشد که سر دلبران، گفته آید در حدیث دیگران ۳۵
- چگونگی کسب مهارت فصاحت ۳۵
- شیوه سخن گفتن و نقش آن در ایجاد روابط اجتماعی ۳۵
- کم سخن گفتن و به موقع سکوت کردن .. ۳۶
- منصفانه سخن گفتن و رفتار عادلانه ۳۶
- سخن مفید گفتن ۳۷
- اجتناب از پرگویی ۳۸
- عجله نکردن در سخن گفتن ۳۸
- چگونگی کسب مهارت نیکو سخن گفتن ۴۰
- تفکر و رفتار منطقی و روابط اجتماعی ۴۰
- نمونه ای از یاد دادن رفتار منطقی ۴۱
- تفکر و تدبیر در شنیده ها، نشانه اندیشیدن منطقی ۴۱
- دوراندیشی شاخص مهم منطقی فکر کردن ۴۱
- خیانت نکردن به خیر خواه ۴۲
- عقل نجات دهنده در دنیا و آخرت ۴۲
- روش کسب مهارت رفتار منطقی ۴۳
- نقش بردباری در استحکام روابط اجتماعی ۴۳
- حلم، مشهورترین صفت امام حسن مجتبی (ع) ۴۴
- تعریف حلم و کظم غیظ ۴۵
- توضیح تعریف حلم ۴۶
- بردباری مایه زینت انسان حلیم ۴۶
- بردباری امام حسن (ع) در برابر گستاخی پیرمرد شامی ۴۶
- بردباری امام حسن (ع) در برابر اعتراض تند یاران ۴۸
- اعتراف دشمن به بردباری امام حسن مجتبی (ع) ۴۹
- قاطعیت، علم همراه با حلم سبب هدایت ۵۰
- چگونگی کسب مهارت حلم ۵۳
- نقش فروبردن خشم در روابط اجتماعی ... ۵۴
- کسب مهارت کنترل خشم ۵۴
- نیکیایی ۵۵
- صبر نشان مروت ۵۵
- عجله نکردن در انتقام ۵۵
- کسب مهارت صبر ۵۵
- نقش گذشت در روابط اجتماعی ۵۶
- گذشت، نشانه سرافرازی ۵۷
- عفو یعنی خلق عظیم ۵۷
- جنایت غلام و گذشت امام حسن مجتبی (ع) ۵۸
- کسب مهارت گذشت ۵۸
- نقش صداقت در استحکام روابط اجتماعی ۵۹
- راستی از مهم ترین مکارم اخلاقی ۵۹
- امام حسن (ع)، راست گوترین شخصیت ۶۰

اجتماعی ۷۱	حق و درستی در همه حال ۶۰
رفتار بزرگوارانه، سفارش قرآن کریم ۷۲	عالم با عمل ۶۰
اوج بزرگواری ۷۲	کسب مهارت صداقت ۶۱
منت گذاشتن، عامل تباهی بزرگواری ۷۲	نقش تواضع در روابط اجتماعی ۶۱
بزرگواری بزرگان را سزد ۷۳	تواضع در سیره امام حسن (علیه السلام) ۶۲
کسب مهارت بزرگواری ۷۳	غذا خوردن امام حسن (علیه السلام) با فقرا ۶۲
انصاف، سفارش حضرت امیرالمؤمنین به	احترام و تواضع به پیرمرد فقیر ۶۳
فرزند ۷۴	کسب مهارت تواضع ۶۳
کسب مهارت انصاف و عدالت ۷۴	نقش قدردانی در روابط اجتماعی ۶۳
نقش دریادلی، در روابط اجتماعی ۷۴	ناسپاسی نشانه پستی ۶۴
دریادلی، یعنی بخشیدن در همه حال ۷۵	گنج شدن نعمت با سپاسگزاری و نعمت
دریادلی، نشانه منطق استوار انسانی ۷۵	شدن آن با کفران ۶۵
خوبی به همه، نشان برتری و دریادلی ۷۵	شکرگزاری بعد از دریافت سلامتی ۶۵
خیرخواه مردم بودن، نشانه دریادلی ۷۶	سپاسگزاری از نعمت، خیر خالص ۶۶
کسب مهارت دریادلی ۷۷	سپاسگزاری بابت نعمت فرزند ۶۶
نقش هدیه در استحکام روابط اجتماعی ۷۸	سپاسگزاری بابت داشته ها و نعمت های در
اهمیت دادن به هدایای کوچک ۷۸	اختیار ۶۷
معامله سودمند: دفع شر و حفظ آبرو با مال ۷۹	سپاسگزاری از خداوند در هنگام صرف غذا
امام حسن (علیه السلام)، هدیه روشننگر الهی ۷۹	 ۶۷
پاداش بیست برابر هدیه ۸۰	کسب مهارت قدردانی ۶۸
کسب مهارت هدیه دادن ۸۱	همدردی و همدلی با دیگران ۶۸
نقش احسان در استحکام روابط اجتماعی ۸۱	نقش زندگی پاک و خوش نام در روابط
احسان امام حسن (علیه السلام) در قالب دعا ۸۲	اجتماعی ۷۰
ترجیح دادن زندگی مردم به قیمت دست	زندگی پاک، نشانه جوانمردی ۷۰
کشیدن از قدرت ۸۳	زیارت امام حسن (علیه السلام) در روز دوشنبه و سلام
احسان به غلام سیاه برای قدردانی از صفت	به پاکی آن حضرت ۷۱
پسندیده ۸۵	کسب مهارت پاک زیستن ۷۱
کامل کردن کار نیک ۸۶	نقش رفتار بزرگوارانه و کریمانه در روابط

- کسب مهارت نیکی به دیگران ۸۶
- نقش نرم خوئی در استحکام روابط اجتماعی ۸۶
- نرم خوئی یکی از شاخص های مهم بزرگواری و مروت ۸۷
- نرم خوئی، کلید حل مشکل ۸۷
- کسب مهارت نرم خوئی ۸۸
- نقش از خودگذشتگی در روابط اجتماعی ۸۸
- از خودگذشتگی در برآوردن نیاز دیگران ... ۸۹
- ایثار امام حسن مجتبی علیه السلام در اطعام ۹۰
- سیره امام حسن مجتبی علیه السلام در دست گیری از نیازمندان ۹۰
- تقدم برآوردن نیاز در صورت تعارض با اعتکاف ۹۱
- کسب مهارت ایثارگری ۹۲
- نقش پاسداشت از شخصیت در روابط اجتماعی ۹۲
- حفظ شخصیت و جایگاه خود ۹۲
- حفظ شخصیت دیگران ۹۳
- نمونه ای از حفظ شخصیت در سیره امام حسن علیه السلام ۹۳
- نقش مهربانی در روابط اجتماعی ۹۴
- مهربانی امام حسن مجتبی علیه السلام با طبقه ضعیف جامعه ۹۴
- پاداش سرپرستی و تعلیم یتیم ۹۵
- مهربانی امام حسن مجتبی علیه السلام با حیوانات ۹۵
- کسب مهارت مهربان بودن ۹۶
- نقش برآوردن نیاز در روابط اجتماعی ۹۶
- اهمیت برآوردن حاجت نیازمندان ۹۷
- هزینه سنگین درخواست کمک ۹۷
- شروط طرح نیاز ۹۸
- خواستن حاجت از اهلش ۹۸
- درخواست نکردن از نااهل ۹۹
- موقعیت های جواز درخواست ۹۹
- نوشتن خواسته و بخشیدن دو برابر خواسته ۹۹
- امروز و فردا نکردن و منت نگذاشتن ۱۰۰
- برآوردن نیاز مردم قبل از خواستن، نشانه بزرگواری و جود ۱۰۰
- برآوردن نیاز بدون منت، بزرگ ترین سروری ۱۰۱
- توجه به رضایت الهی و نداشتن انتظار پاداش و تشکر از سوی نیازمند ۱۰۱
- دادن عبا به عنوان کرایه حمل پول ۱۰۲
- هرگاه ستم فربه سراغت آمد، نزد من بیا ۱۰۳
- سه بار تقسیم سرمایه برای کمک به نیازمندان ۱۰۴
- اعلان عمومی برای کمک به نیازمندان ۱۰۵
- کمک به نیازمندان همراه با درس تربیتی ۱۰۵
- کسب مهارت کمک به نیازمندان ۱۰۷
- نقش عزت نفس در روابط اجتماعی ۱۰۷
- عزت از آن مؤمنان ۱۰۷
- عزت یعنی چشم طمع نداشتن ۱۰۸
- اجتناب از طمع، سفارش امام حسن مجتبی علیه السلام ۱۰۸
- عزت در پرتو طاعت خدا ۱۰۹
- کسب مهارت عزتمندی ۱۰۹

دوری از تکلف در سیره حسنین ۱۲۰	نقش وفا به عهد در روابط اجتماعی ۱۰۹
امید دادن ۱۲۱	وفا به عهد در گفتار و رفتار امام حسن (ع) ۱۱۰
شیوه کسب مهارت امید دادن ۱۲۱	درمان وعده، وفا به عهد ۱۱۰
نقش ادب در روابط اجتماعی ۱۲۲	وفا به عهد، نشان جوانمردی ۱۱۰
ارتباط عمیق ادب و عقل ۱۲۲	کسب مهارت وفا به عهد ۱۱۰
جبران نیکی دیگران، نشانه ادب ۱۲۲	نقش میهمان نوازی در روابط اجتماعی ۱۱۱
گواهی دشمنان به پاکی ادب و نسب امام حسن (ع) ۱۲۳	کسب مهارت مهمان نوازی ۱۱۳
تربیت پیامبر به بهترین ادب ۱۲۴	جود در سیره امام حسن مجتبی (ع) ۱۱۳
یادگیری مهارت ادب ۱۲۴	معنای جود ۱۱۳
نقش اخلاق نیک در روابط اجتماعی ۱۲۴	بهشت، جایگاه سخاوتمندان ۱۱۴
اخلاق نیک، نیکوترین نیک ها ۱۲۵	جود و سخاوت، موجب راحتی و خوش حالی ۱۱۴
اخلاق نیک، یکی از مکارم اخلاق ۱۲۵	جود فراوان همراه با دادن کرایه حمل ۱۱۵
اخلاق نیک، نشانه جوانمردی ۱۲۵	بخشیدن همه پس انداز ۱۱۵
اخلاق نیک، بهترین زندگی ۱۲۶	تبلور جود در قالب پرداخت دیه ۱۱۶
اخلاق نیک، گوارترین زندگی ۱۲۶	بهره جستن یک نیازمند از آوازه سخاوتمندی امام حسن (ع) ۱۱۶
اخلاق نیک یا اخلاق شایسته شهروندان ۱۲۷	وعده بیجا، بیماری بخشش ۱۱۷
توانمند در دین داری ۱۲۷	برآوردن نیاز حتی با درخواست غیرمستقیم ۱۱۷
رفتار بزرگوارانه و نرم با مردم ۱۲۷	ناراحتی غاضری و کمک امام حسن مجتبی (ع) ۱۱۷
تلاش برای علم آموزی ۱۲۷	بخشش امام حسن (ع) حتی به دشمن نیرنگ باز ۱۱۸
بردبار ۱۲۸	کسب مهارت بخشش ۱۱۹
دریادل در انفاق ۱۲۸	اجتناب از تکلف و به زحمت انداختن دیگران ۱۱۹
میانه روی ۱۲۸	سخن بیجا، نشانه تکلف ۱۲۰
اجتناب از طمع ۱۲۸	
پایداری در اندیشه و گفتار و رفتار ۱۲۹	
اجتناب از ستم حتی در حق دشمن ۱۲۹	
اجتناب از جفا در حق دوست ۱۲۹	
رضایت‌مندی به حق خود ۱۲۹	

مشورت با دختران برای ازدواج..... ۱۴۰	تن‌دهی به حقوق دیگران..... ۱۳۰
ترویج با شوهر پارسا..... ۱۴۱	اهل غیبت و بدگویی و عیب‌جویی نیست..... ۱۳۰
معرفی و بیان فضایل اعضای خانواده در حضور حاکمان و دشمنان..... ۱۴۱	دین‌دار و خاشع در نماز..... ۱۳۰
سخنرانی امام حسن (ع) و تشویق امیرالمؤمنین (ع)..... ۱۴۴	دریادل در پرداخت وجوهات..... ۱۳۰
احترام و کمک به اعضای خانواده در همه حال..... ۱۴۵	سپاسگزار و شکیبیا..... ۱۳۱
محبت برادران به همدیگر..... ۱۴۶	قانع در زندگی..... ۱۳۱
احترام به برادر بزرگ‌تر..... ۱۴۶	زود خشمگین نشدن..... ۱۳۱
برادر، وصی و محرم اسرار..... ۱۴۶	اجتناب از حرص..... ۱۳۱
تربیت فرزندان..... ۱۴۷	داشتن اخلاق اجتماعی..... ۱۳۱
اصول حاکم بر روابط فرزندان و والدین... ۱۴۹	موقعیت‌شناس..... ۱۳۲
شاخص‌های نیکی به والدین..... ۱۴۹	شکیبیا در برابر ستمگران..... ۱۳۲
حسن..... ۱۴۹	کسب فضیلت اخلاق نیک..... ۱۳۲
سخن‌نویس و موعظه‌گر..... ۱۴۹	نقش رعایت آداب و هنجارهای اجتماعی در استحکام روابط اجتماعی..... ۱۳۳
تواضع..... ۱۵۰	کسب مهارت آداب اجتماعی..... ۱۳۴
دعا در حق پدر و مادر..... ۱۵۰	فصل دوم: گروه‌های اجتماعی مؤثر در زندگی و در روابط اجتماعی..... ۱۳۵
سپاسگزاری از والدین..... ۱۵۰	مقدمه..... ۱۳۵
بیان جایگاه پدر در قالب سخنرانی برای اعضای خانواده و خویشاوندان..... ۱۵۱	گروه خانواده..... ۱۳۶
احترام به والدین..... ۱۵۲	اخلاق خانوادگی امام حسن مجتبی (ع)..... ۱۳۶
محبت به مادر..... ۱۵۳	رابطه زن و شوهر..... ۱۳۷
نیکی به والدین دینی..... ۱۵۳	کمک به همسر..... ۱۳۷
عاق و والدین..... ۱۵۴	نیکی به خانواده، آخرین سفارش امام حسن مجتبی (ع)..... ۱۳۸
رابطه والدین با فرزندان..... ۱۵۴	تأمین نیازهای ضروری..... ۱۳۹
خواندن اذان و اقامه در گوش نوزاد..... ۱۵۵	قناعت..... ۱۳۹
کام برداشتن..... ۱۵۵	بردباری، اکسیر آرامش در خانواده..... ۱۴۰

سخن ناشر

عن عبدالسلام بن صالح الهروي قال: سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: «رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمْرَنَا». فَقُلْتُ لَهُ: وَكَيْفَ يُحْيِي أَمْرَكُمْ؟ قَالَ: «يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ يُعَلِّمُهَا النَّاسَ، فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا»^۱.

حمد و سپاس بی حد خداوند بزرگ و دانا را سزد که غایت آفرینش انسان را معرفت و عبودیت ذات مقدس خود قرار داد و فرمود: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»^۲. درود بر پیامبران الهی به ویژه حضرت خاتم انبیاء محمد مصطفی ﷺ که با تزکیه و تعلیم کتاب و حکمت، زمینه ساز تحقق این هدف متعالی شدند و سلام بر امامان معصوم ﷺ، به خصوص عالم آل محمد ﷺ، حضرت امام علی بن موسی الرضا ﷺ که ستارگان پُرفروغ آسمان معرفت و عبودیت اند و راهنمایان بشر در صراط مستقیم معرفت و بندگی، و رحمت خدا بر عالمان و پژوهشگرانی که در طول تاریخ با فراگیری و نشر علوم و معارف اسلامی به احیای امر امامت و ولایت پرداخته و مردم را با زیبایی های فرهنگ اصیل اهل بیت ﷺ آشنا ساخته اند.

۱. ابن بابویه، عیون اخبار الرضا ﷺ، ۳۰۷/۱: از امام رضا ﷺ شنیدم که می فرمود: خدا رحمت کند کسی

که امر ما را زنده کند. عرض کردم: امر شما را چگونه زنده کند؟ فرمود: علوم ما را فراگیرد و به مردم

بیاموزد، که اگر مردم زیبایی های کلام ما را بدانند از ما پیروی خواهند کرد.

۲. ذاریات / ۵۶: «و جن وانس را نیافریدم مگر برای آنکه مرا بپرستند».